

**МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР:
РОЗВИТОК В УМОВАХ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

**INTERNATIONAL EDUCATIONAL SPACE:
DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS
OF SOCIOCULTURAL TRANSFORMATION**

**МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР:
розвиток в умовах
соціокультурної трансформації**

**INTERNATIONAL EDUCATIONAL SPACE:
Development in the Conditions
of Socio-Cultural Transformation**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА НАПН УКРАЇНИ

**МІЖНАРОДНИЙ
ОСВІТНІЙ ПРОСТІР:
розвиток в умовах
соціокультурної трансформації**

Україна – Словаччина – Польща – Чехія –
Угорщина – Румунія – Німеччина

УДК 373:378].014(4)

<https://doi.org/10.35387/edu-mono.0200.2025>

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Мукачівського державного університету
(протокол № 16 від 27 травня 2025 року)*

Рецензенти:

Нелля НИЧКАЛО – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ, Україна.

Тереса ЯНІЦКА-ПАНЕК – доктор педагогічних наук (габілітований), професор, Державний університет Стефана Баторія, м. Скерневіце, Польща.

Інокентій КОРНІЄНКО – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна.

За загальною редакцією
доктора педагогічних наук, професора **Авшенюк Н. М.**,
доктора педагогічних наук, професора **Товканець Г. В.**

М 57 Міжнародний освітній простір: розвиток в умовах соціокультурної трансформації : монографія. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець та колектив авторів. За заг. ред. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець. – Ужгород : РІК-У, 2025. – 392 с.

ISBN 978-617-8596-01-9

У монографії розглянуто питання трансформації освіти як суттєвого соціокультурного потенціалу розвитку суспільства, який сприяє громадянському, інтелектуальному й духовному становленню особистості та забезпечує сталий поступ соціуму, людства в цілому. Представлено результати наукових досліджень освітніх змін у міжнародному освітньому просторі вченими та педагогами з України, Словаччини, Польщі, Чехії, Румунії, Угорщини, а також Німеччини. Актуалізовано проблеми трансформації освіти у дискурсі соціокультурної динаміки, тенденцій розвитку педагогічної освіти, загальної середньої освіти і професійної підготовки в сучасному світовому освітньому просторі.

Адресується фахівцям, які займаються науковою і професійно-педагогічною діяльністю з означеної проблеми, здобувачам вищої освіти педагогічних спеціальностей; усім, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку педагогічної науки, порівняльно-педагогічних досліджень та сучасної загальної середньої і вищої освіти.

ISBN 978-617-8596-01-9

© Мукачівський державний університет, 2025
© Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2025
© Авшенюк Н.М., Товканець Г. В. та колектив авторів, 2025

2.7. Професійна підготовка вчителів природничих наук: досвід Данії та Норвегії (<i>Мар'яна ГРАБ</i>) Professional Training of Science Teachers: the Experience of Denmark and Norway (<i>Mariana GRAB</i>)	215
2.8. Теоретично-методичні аспекти формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх вчителів початкових класів в умовах фахової підготовки (<i>Любов ФЕНЧАК</i>) Theoretical and Methodological Aspects of the Formation of Health- Preserving Competence of Future Primary School Teachers in the Conditions of Professional Training (<i>Lyubov FENCHAK</i>)	223
2.9. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи як педагогічна проблема (<i>Надія БРИЖАК</i>) Preparing a Future Primary School Teacher for Extracurricular Educational Work as a Pedagogical Problem (<i>Nadiya BRYZHAK</i>)	233

Розділ 3. ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА І ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Chapter 3. GENERAL SECONDARY EDUCATION AND VOCATIONAL TRAINING IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE	246
3.1. Педагогічні інновації як об'єкт інноваційного менеджменту в освіті: понятійні категорії та семантичне поле (<i>Оксана ТОВКАНЕЦЬ</i>) Pedagogical Innovations as an Object of Innovative Management in Education: Conceptual Categories and Semantic Field (<i>Oksana TOVKANETS</i>)	247
3.2. The Problem of Leadership in Western and Ukrainian Discourses: a Comparative Analysis of Approaches (<i>Lidiia TKACHENKO</i>) Проблема лідерства у західному та українському дискурсах: порівняльний аналіз підходів (<i>Лідія ТКАЧЕНКО</i>)	261
3.3. Науково-методологічні передумови ступеневої освіти: зарубіжний та вітчизняний досвід (<i>Маріанна ГОРВАТ</i>) Scientific and Methodological Prerequisites of Graduate Education: Foreign and Domestic Experience (<i>Marianna HORVAT</i>)	279
3.4. Соціокультурна компетентність майбутнього вчителя іноземних мов як важлива складова його професійної компетентності (<i>Наталія ТЕЛИЧКО</i>) Sociocultural Competence of a Future Foreign Language Teacher as an Important Component of his Professional Competence (<i>Nataliya TELYCHKO</i>)	294

нього процесу ЗВО через її соціальний зміст і професійне призначення, щоб кожен зрозумів, що оволодіння системою знань, умінь та навичок з формування, збереження і зміцнення свого власного здоров'я і здоров'я молодших школярів складає основний зміст освітньої діяльності у освітньому середовищі початкової школи.

З наведеного можна зробити висновок, що зростають вимоги не тільки до професіоналізму вчителя початкової школи, а й до утвердження унікальності педагога, так як від характеру діяльності вчителя, його індивідуальних особливостей, ціннісних установок, життєвих пріоритетів залежить і якість навчання молодших школярів, їх здоров'я та атмосфера, в якій відбувається педагогічна взаємодія.

DOI: <https://doi.org/10.35387/edu-mono.0216.2025>

2.9. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПОЗАУРОЧНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Надія БРИЖАК (Мукачєво, Україна)

PREPARING A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER FOR EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL WORK AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Nadiya BRYZHAK (Mukachevo, Ukraine)

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується процесами інтенсивного переосмислення цінностей, пошуками нового в теорії та практиці вищої освіти. Динамізм сьогодення спонукає освіту гнучко реагувати на соціально-економічні зміни, а тому першочерговим завданням закладів вищої освіти є підготовка конкурентоздатних фахівців для освітньої галузі, які повинні мати високий рівень професіоналізму та відповідати сучасним світовим вимогам, що висуваються до педагога нової генерації.

Майбутній учитель повинен володіти високим рівнем загальної культури та загальнолюдських цінностей, бути патріотом своєї країни і своєї справи, дослідником з інноваційним мисленням, креативною та творчою особистістю, здатною до постійного самовдосконалення та саморозвитку для вирішення актуальних освітніх завдань, спрямованих на розвиток педагогічної науки.

Зазначене обумовлене новітніми тенденціями розвитку соціальних, міждержавних, культурних зв'язків у галузі професійно-педагогічної підготовки фахівців та є предметом особливої уваги держави, що відображено в основних документах, які визначають пріоритети освітньої політики України: закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (зі змінами 2024), Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2014), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року тощо.

Тому питання якісної професійної підготовки вчителя початкових класів, в тому числі й до позакласної виховної роботи, набувають надзвичайної актуальності, особливо в контексті сучасних реформ, які відбуваються в освіті в сучасних умовах.

Підготовка майбутнього вчителя у закладі вищої освіти має виняткове значення для майбутнього педагогічної діяльності, отож науковці пропонують різноманітні шляхи її модернізації. Основні вимоги до підготовки педагога були окреслені ще І. Гербартом, А. Дистервегом, Я. Коменським, Й. Песталоцці, Ж. Руссо тощо. Різні аспекти змісту, форм та методів професійної підготовки, розвитку провідних якостей та компетентностей майбутнього вчителя досліджувалась у роботах В. Андрущенко, Н. Бібік, В. Бондар, О.Вознюк, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, І. Зязюна, Л. Коваль, О. Киричук, О.Комар, Н. Кузьміної, О. Матвієнко, Л. Петухова, О. Савченко, Н. Ничкало, Л. Хомич, Л. Хоружої та ін. У працях А. Алексюка, О. Біди, І. Богданової, Н. Гузій, О. Дубасенюк, О. Кіліченко, Л. Романишиної, Т. Скорик, М. Сметанського, Г. Товканець та інших проаналізовано різні аспекти розвитку, та вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів, становлення професійної успішності та самореалізації вчителя у професії. Проте, проблему організації виховного процесу в позаурочний час у сучасній школі досліджували такі науковці, як В. Вербицький, С. Гончаренко, В. Демиденко, Т. Дем'янюк, О. Докукіна, П. Ігнатенко, О. Кіліченко, Л. Кондрашова, С. Мартиненко, Р. Науменко, В. Оржеховська, М. Осипенко, В. Постовий, К. Чорна та ін.

У Законі України «Про освіту» та в Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) зазначено, що виховні функції є невід'ємною частиною освітньої діяльності вчителя. Особливу роль у реалізації цих функцій відіграє позаурочна виховна робота, яка спрямована на всебічний розвиток особистості учня. Така діяльність охоплює не лише інтелектуальний, а й моральний, духовний і фізичний розвиток учнів, забезпечуючи їх гармонійний розвиток як особистості. Важливим є те, що позаурочна робота поєднує різноманітні аспекти виховання: від формування моральних цінностей і розвитку творчих здібностей до сприяння фізичному вдосконаленню та культурному збагаченню.

Позаурочна діяльність є обов'язковим компонентом освітнього процесу початкової школи і розглядається як спеціально організована діяльність учнів в межах варіативної частини освітнього плану³⁴³.

Згідно з Державним стандартом початкової освіти (2018)³⁴⁴ позаурочна діяльність – це частина основної освіти, яка націлена на допомогу педагогові та дитині в освоєнні нового виду навчальної діяльності, сформувати навчальну мотивацію, позаурочна діяльність сприяє розширенню освітнього простору, створює додаткові умови для розвитку учнів відбувається вибудовування мережі, що забезпечує дітям супровід, підтримку на етапах адаптації, здатність базові знання усвідомлено застосовувати в ситуаціях, відрізняються від навчальних.

Дещо іншу позицію декларує Н. Кудикіна, яка визначає позаурочний освітній процес як складову частину цілісного навчально-виховного процесу школи, що здійснюється у режимі шкільного дня у вільний від обов'язкових навчальних занять (уроків) час, тобто, у позаурочній діяльності³⁴⁵.

Л. Канишевська визначає позаурочну діяльність як систему організованих і цілеспрямованих занять, які проводяться в позаурочний час для розширення й поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку³⁴⁶.

Позаурочна діяльність зазвичай, складається з позакласної і позашкільної роботи, кожна з яких має свої особливості та спрямована на розвиток учнів в різних контекстах. В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка зазначено, що «позакласна робота у школі – це складова частина навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. Позакласна робота організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи»³⁴⁷.

³⁴³ Савченко О. Я. (2001). Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти». Полтава, 8.

³⁴⁴ Державний стандарт початкової освіти (2018). (Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21 лютого 2018 року у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

³⁴⁵ Кудикіна Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 87.

³⁴⁶ Канишевська Л. В. (2011). Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» К, 38 с.

³⁴⁷ Гончаренко С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 154.

В «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя відображено позакласну роботу як таку, що є складником навчально-виховної роботи та проводиться в позаурочний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і схильностей учнів, а також задоволення їх інтересів і забезпечення розумного відпочинку. Позакласна робота проводиться на основі принципів самостійності й добровільності, ураховуються розумові й фізичні особливості школяра³⁴⁸. Науковець К. Слесик, зазначає, що позакласна робота – це діяльність педагогів, батьків та учнів, що організує школа, для розширення і поглиблення знань, умінь та навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення розумового відпочинку³⁴⁹. Відтак, з сучасні дослідники М. Пічкур, І. Демченко, Л. Базильчук під позакласною роботою розуміють цілеспрямовану навчально-виховну роботу зі школярами, що організовують і здійснюють учителі, вихователі, органи дитячого самоврядування в школі після уроків. Вона спрямована на досягнення єдиної мети – гармонійного розвитку школярів, задоволення їхніх інтересів і запитів, виявлення талановитих і обдарованих вихованців, а також створення умов для самоосвіти, самовиховання й самореалізації кожного учня³⁵⁰.

У зв'язку з цим доцільно, на наш погляд, зазначити, що позакласна діяльність бере свій початок на уроці, а тому виступає логічним продовженням того теоретичного матеріалу, який учні розпочали вивчати. Виходячи з цього, чим досконалішими будуть методи викладання інформації, тим активнішими будуть учні на занятті. Як наслідок, їх активність, їхні думки, уявлення та здібності знайдуть продовження через пізнавальну діяльність у гуртковій роботі за інтересами, аматорських об'єднаннях, громадських організаціях, наукових товариствах, які і представляють позакласну та позашкільну роботу. Позакласна діяльність охоплює роботу в позаурочний час і спрямована вона на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами, стимулювання її творчого самовдосконалення та задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні за здібностями³⁵¹. Позакласна робота у закладах загальної середньої освіти проводиться відповідно до планів виховної роботи учителів-предметників і класними керівниками. Вчитель визначає модель

³⁴⁸ Енциклопедія освіти (2008). Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 825–826.

³⁴⁹ Слесик К.М. (2002). Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.09. Х., 256.

³⁵⁰ Пічкур М. О., Демченко І. І. Базильчук Л. В. (2010). Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота: Навчальний посібник. Умань:Алмі.

³⁵¹ Брижак Н.Ю. (2017) Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Мукачево : Видавництво МДУ, 29–30.

роботи, шляхи її виконання, види контролю, критерії оцінювання, форми, методи, засоби тощо. Така організація позакласної роботи вимагає відповідних особистісних і професійних якостей педагога, індивідуального стилю мислення, спрямованого на творчий пошук ідей, оригінальних рішень, креативності тощо.

Питання позашкільної роботи з дітьми та молоддю розглядаються у працях таких сучасних вітчизняних дослідників, як Т. Дем'янюк, Р. Науменко, Л. Ковбасенко, О. Мироненко, Г. Пустовіта. Так, на думку О. Мироненко, позашкільна робота лише тоді сприятиме формуванню особистості учня, коли виступатиме як особистісне самовизначення індивіда відповідно до його бажань, можливостей і потреб³⁵². Таким чином, вчена використовує терміни позакласна і позаурочна діяльність як синоніми.

В Українському педагогічному словнику зазначено, що терміном «позашкільна робота» позначається виховна робота, яка здійснюється спеціальними позашкільними установами. Це – державні й громадські організації та інструктивно-методичні установи з позашкільної роботи з дітьми й підлітками. Серед них розрізняють позашкільні заклади загального типу (палаці, будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів, дитячі залізниці, морські й річкові пароплавства, лісництва тощо)³⁵³.

Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових засобів, форм і методів виховання.

До основних завдань позакласної та позашкільної роботи віднесено:

- сприяння творчій спрямованості особистості;
- розвиток творчих рис характеру та сприяння становленню творчої самосвідомості, розвитку творчих якостей інтелекту, постійному зростанню потенціалу творчої діяльності;
- формування психічних якостей творчої особистості, вихованню у дітей та підлітків здатності до творчого спілкування тощо.

Враховуючи специфіку позаурочної виховної роботи в початкових класах, на основі аналізу поглядів педагогів і психологів на означену проблему ми визначили педагогічні умови ефективної організації виховної роботи молодших школярів в позаурочний час. З-поміж них: провідна роль педагога щодо об'єднання зусиль батьків, позашкільних закладів освіти, громадськості; забезпечення особистісної активності молодших школярів у різноманітних формах колективної діяльності; домінуючий характер ігрової діяльності за усіма напрямками позаурочної виховної

³⁵² Мироненко О.М. (1994). Морально-естетична діяльність школярів в умовах позашкільного закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 16.

³⁵³ Гончаренко С. У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 373.

роботи з молодшими школярами; залучення дітей до планування діяльності класного колективу; забезпечення такої системи перспектив, яка б відповідала інтересам як всього дитячого колективу, так і кожного окремого школяра. Отже, ефективність позаурочної виховної роботи в початкових класах здебільшого залежить від усвідомлення вчителями, вихователями специфіки виховної роботи з молодшими школярами. Таким чином, організацію позакласної та позаурочної діяльності розглядаємо у якості суспільно-корисної роботи, що спрямована на вдосконалення пізнавальної активності. Педагог має виходити з того, що усі позаурочні справи, до яких залучаються учні, повинні бути, насамперед, корисним і потрібним для них та безпосередньо формувати свідому поведінку особистості.

У Національній стратегії розвитку освіти на період до 2021 р. визначені основні шляхи відродження національної системи навчання, серед яких пріоритетного значення набувають: постійне духовне самовдосконалення, творча самореалізація, задоволення інтелектуально-культурних потреб особистості, підвищення професіоналізму педагогічних кадрів, формування здатності вчителів динамічно реагувати на запити громадського життя, забезпечення оволодіння ними передовими освітніми технологіями, які сприяють всебічному розвитку особистості школяра. Одним з головних завдань стає підготовка майбутнього вчителя, здатного компетентно організовувати виховний вплив як процес, що сприяє особистісному розвитку підростаючого покоління. Сучасній школі потрібен фахівець ерудований, вільно і критично мислячий, готовий до розвиваючої роботи, до ефективного проектування виховної діяльності з молодшими школярами. Наукове проектування підвищує результативність виховної роботи, дозволяє вести її більш усвідомлено та раціонально³⁵⁴. Але аналіз діяльності учителів свідчить, що виховна робота часто зводиться до проведення окремих заходів, які не забезпечують цілеспрямованості та системності педагогічної взаємодії. Такий стан виховання в школі значною мірою зумовлений невмінням учителів самостійно організовувати позаурочну виховну діяльність як цілісну систему.

Підготовка вчителів початкової школи у закладах вищої освіти до здійснення позаурочної виховної роботи передбачає організацію процесу формування відповідної готовності, що і є результатом підготовки відповідно до головних компонентів Концепції «Нова українська школа»:

- 1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві;
- 2) орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;

³⁵⁴ Тесленко Т. В. формування у майбутніх учителів готовності до проектування виховної діяльності з молодшими школярами URL: https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31650/Teslenko_T.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- 3) наскрізний процес виховання, який формує цінності;
- 4) педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками³⁵⁵.

Особливий підхід до підготовки майбутніх учителів початкової школи до виховної діяльності представлено в дослідженні О. Кіліченко. Науковець зазначає, що підготовка до виховної діяльності, до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку повинна відбуватися за діагностичним, операційним і транспозиційним аспектами. Діагностичний аспект дає змогу визначити наявний стан підготовки до виховної діяльності, операційний аспект – це розроблена система підготовки студентів до виховної діяльності з учнями молодшого шкільного віку. Транспозиційний аспект передбачає застосування студентами набутих у ЗВО знань, навичок і вмінь з організації педагогічної взаємодії в освітньому процесі початкової школи під час практики і подальшій професійній діяльності³⁵⁶.

Професійно-педагогічна компетентність, що є показником підструктури професіоналізму особистості педагога-вихователя, – складне утворення. До її основних елементів О. Дубасенюк відносить: 1) компетентність у галузі теорії і методики виховного процесу, зокрема його цілей, завдань, принципів, закономірностей, змісту, засобів, форм, методів, прийомів; 2) компетентність у галузі фахових предметів і знання того, як зробити процес навчання, зміст предмета провідним засобом виховання учнів; 3) соціально-психологічна компетентність у галузі процесів спілкування; 4) диференціально-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, спрямованості учнівської молоді; 5) аутопсихологічна компетентність у сфері достоїнств і недоліків власної діяльності і особистості. Зріла, сформована особистість педагога – вихователя – професійна необхідність, що зумовлена процесом пошуку способів формування особистості вихованця³⁵⁷.

На думку С. Бреус, найважливішим компонентом змісту професійної підготовки вчителя є виховні вміння. У дослідженні виведено класифікацію основних груп виховних умінь, визначено структуру діяльності студентів з оволодіння виховними вміннями, етапи та умови їх формування у майбутніх учителів. Вчена акцентує, що науково-теоретичною основою формування вмінь виховної діяльності є педагогічні дисципліни. Проте в системі професійно-педагогічної підготовки студентів до виховної роботи ще не склався органічний перехід від теорії до практики. Оволодіння виховними

³⁵⁵ Бібік Н. (2017) *Нова українська школа : посібник для вчителя*. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плетяди», 206 с.

³⁵⁶ Кіліченко О. І. (1997). *Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку : автореф. дис... канд. пед. наук : спец.: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»*. К., 24 с.

³⁵⁷ Дубасенюк О. А. (1999). *Концептуальні положення теорії професійної виховної діяльності педагога*. Педагогіка і психологія. № 4. С. 91.

вміннями передбачає єдність теоретико-пізнавальної та практичної діяльності³⁵⁸.

Готовність до педагогічної діяльності в загальних рисах характеризує і готовність до виховної позакласної та позашкільної роботи, яка, однак, має і свої особливості, зумовлені специфікою виховної роботи. Науковці Н.Новосельська та Б.Клуб, виділяють такі шляхи формування готовності майбутнього вчителя початкової школи до позаурочної виховної роботи як: посилення уваги до формування особистісної готовності студента до педагогічної діяльності, його громадянської позиції, усвідомлення соціальних очікувань від професійно-педагогічної діяльності, педагогічного покликання, педагогічних здібностей; збільшення питомої ваги творчих видів діяльності в навчальному процесі проблемних лекцій, семінарів, дискусій, ділових ігор, самостійної науково-дослідної діяльності, проблемні завдання під час контролю; розв'язання завдань формування творчої особистості потребує і суттєвих зрушень у дидактичній системі вищого навчального закладу, відходу від традиційної лекційно-семінарської системи навчання до гуманістичної особистісно орієнтованої, модульно-розвивальної, в якій більша частина годин була визначена для самостійної роботи студентів³⁵⁹. Таким чином, під виховною педагогічною компетентністю будемо розуміти комплекс теоретичних знань, практичних умінь та особистісної готовності майбутніх учителів до організації виховної діяльності з учнями початкових класів. Цей підхід охоплює як формальні, так і неформальні аспекти виховної роботи, зокрема позаурочну, позакласну та позашкільну діяльність.

Поняття «готовність майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи» – це формування готовності здобувачів вищої освіти педагогічних факультетів до здійснення усіх видів виховної роботи поза навчальним часом, зокрема позакласної і позашкільної діяльності. Готовність до позакласної виховної роботи – це система знань, які є необхідними для ефективного планування та організації виховної діяльності в закладах загальної середньої освіти. Це включає здатність до проведення різноманітних позаурочних занять, спрямованих на розширення і поглиблення знань учнів, розвиток їхніх індивідуальних здібностей та самостійності. Такі заходи мають на меті не тільки науковий розвиток дітей, а й створення умов для задоволення їхніх інтересів та потреб у відпочинку, сприяючи гармонійному розвитку особистості.

Готовність до позашкільної виховної діяльності – це система знань, умінь та навичок, необхідних учителю для здійснення зв'язку зі закладами позашкільної освіти для урахування в особистій виховній діяльності впливу

³⁵⁸ Бреус С.М. (2005). Формування виховних вмінь майбутнього вчителя в процесі педагогічної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук. Харків, 22.

³⁵⁹ Новосельська Н.Т., Клуб Б.В. (2019). Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи: види діяльності, ідеї, результат «Young Scientist» № 10 (74), 239–244.

освітньо-виховних занять і культурно-просвітницьких масових заходів, що проводяться в них з метою задоволення різнобічних культурних інтересів і запитів вихованців, розвитку їхньої самодіяльності і творчих здібностей, доцільної організації дозвілля.

Отже, готовність майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи – це складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки до здійснення всіх видів виховної діяльності з учнями в позанавчальний час, установлення творчих зв'язків із різноманітними закладами освіти у справі виховання молодших школярів.

Кінцевим результатом готовності студентів до позаурочної виховної роботи, на наш погляд, є професійно-виховна компетентність, яка обіймає такі чинники (види компетентностей): когнітивно-виховна (у галузі теорії і методики виховного процесу, в галузі фахових предметів); конструктивно-виховна (в галузі процесів прогнозування, планування); регулятивно-оцінна компетентність (самооцінка своєї підготовленості, рівня вихованості, визначення шляхів професійного самовдосконалення).

Таблиця 1.1.

Критерії і показники готовності майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи

Критерії	Показники	
Види професійно-виховної компетентності	Аксеологічні	Праксеологічні
Когнітивно-виховна компетентність	Сутність позаурочної виховної роботи. Форми і методи позаурочної виховної роботи. Напрями позаурочної виховної роботи в початковій школі	вміння визначити напрями позаурочної виховної роботи; вміння добирати форми і методи позаурочної виховної роботи; вміння добирати адекватні методики позаурочної виховної роботи
Конструктивно-виховна компетентність	Зміст і форми планування позаурочної виховної діяльності	вміння планувати позаурочну виховну роботу і складати сценарії
Види виховних заходів	Педагогічні спілкування у процесі позаурочної виховної діяльності	вміння аналізувати результати здійснюваної позаурочної виховної роботи; вміння реалізовувати заплановані позаурочні виховні заходи

Регулятивно-оцінна компетентність	Ціннісні орієнтири майбутнього педагога; методи самооцінки, самоаналізу, самоконтролю; структура професійного самовдосконалення вчителя-вихователя (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток)	вміння адекватно оцінювати свою виховну компетентність; вміння контролювати, критично аналізувати результати позаурочної виховної роботи з дітьми; вміння визначати шляхи професійного самовдосконалення, самовиховання
-----------------------------------	--	---

На підставі означених чинників професійно-виховної компетентності вчителя початкових класів нами були визначені критерії і показники готовності майбутнього вчителя молодших класів до виховної роботи в позаурочний час.

Отже, професійно-виховна компетентність, готовність майбутніх учителів до здійснення позаурочної виховної роботи із молодшими школярами обіймає такі критерії, як когнітивно-виховну (вміння визначати напрямки позаурочної виховної роботи, вміння добирати форми і методи позаурочної виховної роботи, вміння добирати адекватні методики позаурочної виховної роботи), конструктивно-виховну (вміння планувати позаурочну виховну роботу і складати сценарії, вміння аналізувати результати здійснюваної позаурочної виховної роботи), регулятивно-оцінну (вміння адекватно оцінювати свою виховну компетентність, контролювати і критично аналізувати результати виховної роботи, визначати шляхи професійного самовдосконалення, самовиховання) компетентності.

Незважаючи на тісний зв'язок з навчальною роботою, позаурочна робота має свої відмінності: участь учнів у позаурочній роботі добровільна, а на навчальному занятті – обов'язкова; позаурочні заходи мають невимушений характер; різноманітні позаурочні заходи виключають контроль у вигляді оцінки вмінь, навичок, знань; позаурочна робота, порівняно з навчальною, надає більші можливості для прояву самостійності учнів, їхньої ініціативності й творчості³⁶⁰.

Позаурочна діяльність дозволяє особливо яскраво розкривати такі потреби школярів, як активна діяльність та самоствердження, дає можливість виступати в нових соціальних ролях, які відрізняються від ролі учня. Тобто, це особлива сфера, де учні можуть задовольняти особистісні потреби в самоперевірці, самооцінці власного «Я». Це, так би мовити, зона активного спілкування, в якій задовольняються потреби в контактах. Вільний час – умова для розширення світогляду школярів, для самостійного творчого пошуку в

³⁶⁰ Кудикіна Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 87.

будь-якій сфері, для поглиблення емоційного сприйняття сучасного життя³⁶¹. Адже, на відміну від діяльності на уроках, особливістю освітнього процесу в позаурочній сфері є яскраво виражена специфіка взаємин його суб'єктів, яка будується на співтворчості педагога й учнів, взаємоповазі та взаємній зацікавленості в спільному успіхові й результатах цієї роботи, відносна автономність школярів у розвитку свого внутрішнього світу, широкі можливості для самоутвердження, самостійного вибору не тільки змісту, а й способів власної діяльності, відсутності регламентованих установок. Відтак, вагомого значення у позаурочній діяльності набувають гнучкість і мобільність, урізноманітнення методів і форм діяльності, доцільність та ефективність добору певних завдань, що близькі до їх досягнення та можуть оперативним чином змінюватися з урахуванням запитів і творчих можливостей шкільної молоді³⁶².

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виявити оптимальні умови організації позаурочній діяльності в початковій школі: оптимальне поєднання рухової і навчальної діяльності. Позаурочна діяльність дітей у вільний від навчання час умовно поділяється на два періоди: перший – після закінчення уроків і до початку самопідготовки (прогулянка на свіжому повітрі, рухливі ігри); другий – після виконання домашніх завдань (робота за інтересами, колективні та групові форми дозвілля, індивідуальні позаурочні заняття); забезпечення емоційного комфорту, створення атмосфери доброзичливості, надання дитині можливості звернутися до дорослого в ситуаціях невідомості, сприяння відчуттю захищеності, довіри до оточуючих³⁶³; врахування специфічних особливостей різних видів діяльності. Обсяг і зміст діяльності дітей на кожному віковому етапі відповідає рівню й характеру психічного розвитку дитини. Оскільки у молодшому шкільному віці на зміну ігровій діяльності приходить навчальна, то у позанавчальній діяльності вони мають поєднуватися; об'єднання в позаурочній діяльності дітей різного віку. Різновіковий дитячий колектив має більше потенційних можливостей щодо духовного взаємозбагачення учнів, у ньому йде природна передача соціально-морального й ігрового досвіду від старших молодшим. Зокрема Т. Мальцева, досліджуючи особливості спілкування дітей у різновікових групах, прийшла висновку, що у різновікових групах (діти віком від 6–7 до 9–10 років): активно формується досвід спілкування та спільної діяльності дитини з партнерами різного віку; поширюється практика вчителя-вихователя, що залучає учнів до пошуків раціональних способів організації життєдіяльності як старших, так і молодших учнів; забезпечується природна робота механізму особистісного становлення через

³⁶¹ Кашпур, Т.О., Песляк, Р. (2013). Особливості організації позанавчальної роботи з учнями. URL:http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Pedagogica/2_136577.doc.htm

³⁶² Вайновська М.К. (2004). Формування творчої особистості підлітка в навчально-виховному процесі : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07. Запоріжжя, 145.

³⁶³ Мальцева Т. (2012). Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа. №3, 40–41.

різноманітність та варіативність середовища; потребує від педагога високопрофесійного диференційованого підходу до дітей. Вчена зазначає, що основним педагогічним принципом організації спільної діяльності дітей різного віку є врахування їхніх вікових психологічних особливостей та інтересів. Молодші школярі не завжди можуть організувати себе на виконання певних завдань, не дуже цікавої для них роботи. Тому спілкування молодших школярів зі школярами старшого віку слід проводити у доступних та цікавих для наймолодших видах діяльності³⁶⁴.

Опрацювання наукових джерел у ретроспекції засвідчує, що в педагогічній науці обґрунтовано систему поділу форм позаурочної діяльності за кількісним складом її учасників, частотою проведення, способом репрезентації. Форми організації позаурочної діяльності повинні бути гнучкими й різноманітними, враховувати індивідуальність кожного школяра. Водночас кожна з форм має певні особливості організації. Їх ми і розглянемо.

За кількісним складом виокремлюють індивідуальні, групові й масові форми.

Індивідуальні форми є найефективнішими, оскільки вони дають змогу педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність, здібності і нахили учня, спрямовувати його розвиток, а сам учень матиме нагоду отримати кваліфіковану консультацію, пораду вчителя. До індивідуальних форм відносимо: самостійне виконання окремими учнями завдань, доручень учителя або колективу, пов'язаних з такою діяльністю: рольові ігри, читання книги, оформлення альбомів, виготовлення дидактичного матеріалу, участь у художній самодіяльності, декламування віршів, гра на інструменті, слухання музики тощо. Проте, є ряд недоліків, зокрема: неекономічність, обмеженість учителя у виборі видів завдань, відсутність чи обмеженість співпраці з іншими учнями, що зменшує їхню комунікативну активність.

Групові форми організації позанавчальної роботи передбачають обмежений склад і спільність інтересів учнів. Постійний склад учнів працює в різноманітних гуртках, клубах, товариствах і за складеним планом, а змінний – у межах підготовки до проведення свята, вечора, ювілею тощо. Перевагою групової роботи є чітка організаційна структура та упорядкованість, яка дозволяє координувати всю систему позанавчальної роботи.

Найбільш розповсюдженою груповою формою є гурток. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «гурток» розглядається як організація осіб, об'єднаних для спільної діяльності, спільних занять³⁶⁵. Заняття в гуртках характеризуються наявністю продуманого чіткого плану, систематичності проведення, тривалістю термінів і визначеним профілем

³⁶⁴ Мальцева Т. (2012). Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа. №3, 40–41.

³⁶⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005). Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 1728.

роботи, сталого складу учнів, їхньої активної співпраці. Щоб зацікавити учнів їх діяльністю, гурткам нерідко дають нестандартні назви. Члени гуртків беруть участь у масових виховних заходах, тематичних вечорах, конкурсах, олімпіадах, тижнях і місячниках знань, випускають стінгазети та ін. Це сприяє поглибленню знань та умінь учнів, а також підвищує інтерес до навчальних предметів. У гуртку беруть участь учні різних вікових категорій, займаються тільки ті, хто проявив явний і підвищений інтерес до даного профілю. Заняття проводяться різного типу, зокрема: доповіді, вечори, вікторини, робота над проектами, екскурсії, виготовлення наочних посібників, зустрічі з цікавими людьми, віртуальні подорожі та ін. Ефективність гурткової роботи певним чином залежить від актуальності тематики, доступності матеріалу, що покладений в основу заняття, зв'язку з навчальною тематикою, відповідності віку учнів, їхнім інтересам і нахилам. З-поміж інших вимог до організації гурткових занять відзначають такі: «зверненість тематики роботи гуртка, його форм і методів до різних сторін пізнавальної діяльності учнів, зокрема інтелектуальної (активний пошук, здогад, розуміння цільових установок, готовність до їх виконання), емоційної (радість пізнання, переживання емоцій здивування, очікування нового, успіху, задоволення і т. ін.), вольової (ініціативність, здатність до формулювання й вирішення задач, готовність довести справу до логічного завершення тощо); врахування у визначенні тематики гурткової роботи «запитів учнів»³⁶⁶. Система гурткової роботи містить наступні компоненти: гуртки (предметні, художньої творчості, художньої самодіяльності, технічної творчості); спортивні секції; клуби. Масові форми, на думку сучасних методистів, є найважливішою формою позаурочної діяльності. До масових форм зараховують тематичні дні і тижні, тематичні вечори, олімпіади, фестивалі, виставки творчих робіт учнів, свята, конференції, зустрічі з видатними людьми, конкурси, вікторини, бесіди, екскурсії, квест. До їх проведення періодично залучають велику кількість учнів. Ефективність масових заходів залежить від добре спланованої підготовчої роботи, спрямованої на вдосконалення комунікативних умінь і навичок учнів.

Отже, підготовка майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи є важливою складовою його професійної підготовки. Вона забезпечує формування у майбутнього педагога готовності до організації всебічного розвитку учнів, сприяє становленню його як вихователя, здатного реалізовувати виховний потенціал позаурочної діяльності. Особливу увагу слід приділяти упровадженню інноваційних методів виховної роботи та створенню умов для практичного закріплення набутих знань і вмінь під час педагогічної практики, що сприяє підвищенню ефективності професійної підготовки загалом.

³⁶⁶ Ковтун (Бугайчук) О. (2002). Основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*: зб. наук. пр. К., Вип. 4, 19–27.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>